

ԳԱՆԻԷԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՖԸՆՏԸԳԵԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

«ՓԱԿ» ԿԼԱՄ «ԳՈՑ» ՊԱՏԱՐԱԳ.
ՄԵԾ ՊԱՅՈՑ ՓԱԿ ՎԱՐԱԳՈՐԵԱԿ ԶԱՐԿ
ԶԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅՈՒԽ

Սկիզբը՝ թիվ ԺԲ. 2025 թ.

Գ. ՓԱԿ ՊԱՏԱՐԱԳԻ ԾԷՍԻՆ ԱՌՆՁՈՒՈՂ
ԾԻՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Պատարագը փակ վարագոյրով մատուցելն առաջ է բերում մի շարք գործնական դժուարություններ, որոնք «Տօնացոյցի» սեղմ կանոններն իսպառ անտեսում են: Արդիւնքը համատարած շփոթութիւնն է եւ տարբեր վայրերում կիրառուող սովորոյթների զգալի բազմազանութիւնը: Փորձելով կանոնակարգել կամ մեկնաբանել այս ծիսական անորոշութիւնները՝ թեմակալ առաջնորդներն ստիպուած են ապաւինել իրենց անձնական կարծիքին, քանի որ, ինչպէս նշեցինք, աւանդութիւնը նրանց չի ընձեռում որեւէ աստուածաբանական, կանոնական կամ ծիսական հիմք՝ առաջնորդուելու համար: Մեզ յայտնի միակ բնագիրը, որը պարունակում է «Փակ պատարագի» համար նախատեսուած ծիսական յատուկ հրահանգներ, Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյեանի «Պատարագամատոյցի» կարճ հատուածն է՝ “On Celebrating ‘Veiled Liturgy” («Յաղագս մատուցանելոյ զՊատարագն վարագորեալ» («Վարագորուած»))¹: Թւում է, թէ ինչպէս իր ողջ աշխատութեան պարագային այնպէս եւ այս հակիրճ՝ ընդամենը մէկ էջանոց հատուածում, Ներսոյեանի կանոնները խարսխուած են “...on the practice prevalent in the Armenian Monastery in Jerusalem” («Երուսաղէմի Հայոց վանքում տիրող աւանդութիւն»)²:

Առաջին հարցն այն է, թէ ինչպէ՞ս է պէտք սկսել պահոց շրջանի Պատարագը: Սովորաբար պատարագիչն ու սպասաւորներն աւանդատնից թափորով դուրս են գալիս դէպի ատեան, որտեղ յընթացս սաղմոսասացու-

¹ ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ, Divine Liturgy, էջ 233–234: Իմ տեղեկութեամբ, հայկական տպագիր կամ ձեռագիր ծիսական գրքերում Փակ Պատարագի համար որեւէ հրահանգ գոյութիւն չունի:

² Նոյն տեղում, էջ 195:

թեան, մուտքի քարոզների ու աղօթքների քահանան լուանում է ձեռքերը, արտասանում խոստովանութեան բանաձեւը, ապա բարձրանում խորան՝ ընծաների պատրաստութեան համար: Ինչպէս պէտք է հոգեւորականները շարժուեն փակ վարագոյրի շուրջ եւ արդեօք առհասարակ պէտք է շարժուեն: «Տօնացոյցն» այս հարցում որեւէ օգնութիւն չի ցուցաբերում: Ներկայիս ընդհանրական փորձառութեամբ Պատարագի այս հատուածը Մեծ Պահքի ընթացքում ամբողջութեամբ բաց է թողնուում: Պատարագն սկսում է ընծաների պատրաստութիւնից յետոյ, բայց ոչ թէ որեւէ կանոնական կամ հեղինակաւոր հրահանգի հիման վրայ: Բացի Ներսոյեանի ժամանակակից ցուցումներից, ոչ մի այլ ծիսական գիրք չի նախատեսում, որ պահքային Պատարագի ժամանակ պէտք է բաց թողնուեն դրա աւանդական սկզբնական արարողութիւնները³:

Կարող է տրամաբանական հարց առաջանալ, թէ ինչո՞ւ են Մեծ Պահքի ընթացքում այս արարողութիւնները համարում անպատշաճ, յատկապէս քահանայի անձնական մեղքերի խոստովանութիւնը, որը մուտքի ծէսի կարեւոր մասն է:

Աւելի ակնառու է մէկ այլ սովորոյթ, որին ես անձամբ ականատես եմ եղել բազմիցս. քահանան Պատարագը մատուցում է առանց պատշաճ ծիսական զգեստաւորման՝ դրա փոխարէն մնալով պարզ փիլոնով, որը սովորաբար կրում են ժամերգութեան ժամանակ: Կարելի է պատկերացնել քահանայի տրամաբանութիւնը. «Ինչո՞ւ կրել խորհրդակատարութեան զգեստներ, եթէ ողջ Պատարագը վարագուրուած է ժողովրդից»:

Արդեօք պէտք է կատարուի Ողջոյնը: Հայ Եկեղեցում, ինչպէս եւ այլ ծիսական աւանդոյթներում, Ողջոյնը միաժամանակ ծառայում է եւ որպէս ողջագուրում, եւ որպէս օրհնութիւն⁴:

Ողջոյնը նախաձեռնում է պատարագիչը, որը խորանից ասում է՝ «Խաղաղութիւն ամենեցուն», երբ շրջում է դէպի հաւատացեալներն ու օրհնում նրանց խաչակնքմամբ: Սարկաւագը, որը նախապէս համբուրել է

³ “When the Morning Office ends, the Liturgy should begin with the Enarxis.” («Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին պէս, Պատարագը պէտք է սկսուի էնարքսիս-ով»: Նոյն տեղում, էջ 234:

⁴ L. EDWARD PHILLIPS, *The Ritual Kiss in Early Christian Worship*, Alcuin/GROW Liturgical Study 36 (Cambridge: Grove Books, 1996); Robert F. Taft S.J., *The Great Entrance: A History of the Transfer of the Gifts and Other Pre-anaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, *Orientalia Christiana Analecta* 200 (Rome, 1975) 35–52; MICHAEL PHILIP PENN, *Kissing Christians: Ritual and Community in the Late Ancient Church* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005):

Սուրբ Սեղանն ու պատարագիչ քահանայի ձեռքը, իջնում է խորանից եւ փոխանցում ողջոյնը նախագահող հոգեւորականին եւ/կամ ժողովրդի ներկայացուցիչներին, որոնք այդ նպատակով առաջացել են դէպի ատեան: Վերջիններս իրենց հերթին վերադառնում են նաւ, որտեղ Ողջոյնը փոխանցում են մնացեալ հաւատացեալներին: Այսպիսով, Ողջոյնն ունի որոշակիօրէն նուիրապետական բնոյթ, ինչը հարցականի տակ է դրւում, երբ վարագոյրը փակ է:

Պահքային Պատարագների ժամանակ Ողջոյնի փոխանցման վերաբերեալ միասնական ըմբռնում գոյութիւն չունի: Թեմերի մեծ մասում Մեծ Պահքի ընթացքում Ողջոյնը բաց է թողնւում, բայց ոչ ծիսական գրքերում առկայ որեւէ արգելքի հիման վրայ: Այնուամենայնիւ, այս հարցը շարունակում է մնալ քննարկման առարկայ հայ հոգեւորականութեան եւ հաւատացեալների շրջանում⁵:

Ինչ եղանակով պատարագիչը պէտք է փոխանցի Ողջոյնը, կամ, առհասարակ պէտք է փոխանցի: Ինչպէս արեւելեան բոլոր ծիսակարգերում հայկականում եւս Պատարագի ընթացքում ծիսակատար քահանան ժամանակ առ ժամանակ շրջւում է դէպի ժողովուրդը եւ խաչակնքում նրանց՝ ասելով. «Խաղաղութիւն ամենեցուն»: Մեծ Պահքի ընթացքում այս գործողութիւնը քօղարկուած է կամ՝ անտեսանելի փակ վարագոյրի պատճառով: Եթէ յիշաւի ինչպէս նշուած է «Տօնացոյցի» հակիրճ հրահանգում, փակ վարագոյրը խորհրդանշում է Ադամի եւ Եւայի արտաքսումը դրախտից, ապա բնական հարց. քահանան առհասարակ պէտք է խաղաղութեան օրհնութիւն տայ: Ներկայումս քահանաների մեծ մասը Մեծ Պահքի ընթացքում օրհնութեան կարգը կատարում է սովորականի պէս, թէեւ այդ ամենը որոշակիօրէն արհեստական, նոյնիսկ թատերական տպաւորութիւն է թողնում⁶:

Իսկ ինչպէս եւ որտեղից սարկաւազը պէտք է ընթերցի Աւետարանը: Գրեթէ ամենուր սարկաւազը դուրս է գալիս փակ վարագոյրի ետեւից ու, դեռեւս կանգնած մնալով բեմին, սովորականի պէս ընթերցում է Աւետարանը: Ճիշտ այսպէս է Ներսոյեանը նկարագրում այս արարողութիւնը⁷:

⁵ “The deacon should not give the greeting to the people. He should remain behind the veil” («Սարկաւազը չպէտք է Ողջոյն տայ ժողովրդին: Նա պէտք է մնայ վարագոյրի հետեւում»), – գրում է Ներսոյեանը իր ցուցումներում: Տէս ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ, Divine Liturgy, էջ 234:

⁶ Ներսոյեանը ոչ մի տեղ չի յիշատակում խաղաղութեան օրհնութիւնը:

⁷ “At the proper time the deacon should read the Gospel and recite the Creed outside the veil. While reciting the Creed he should hold the Gospel book against his chest, instead of raising it. At the end of the

Ընդամին յայտնի են դէպքեր, երբ պահճային Պատարագի ժամանակ քահանան՝ ձեռնադրեալ սարկաւազի բացակայութեան պատճառով, Աւետարանն ընթերցել է փակ վարագոյրի ետեւից: «Տօնացոյցը» որեւէ հրահանգ չի տալիս այն մասին, թէ ինչպէս կամ որտեղից պէտք է ընթերցուի Աւետարանը: Այն սոսկ նշում է, որ Աւետարանը չպէտք է բարձրացուի ո՛չ ընթերցման աւարտին, եւ ո՛չ իսկ դրան անմիջապէս յաջորդող Հաւատամքն արտասանելիս: Բնական հարց է ծագում. եթէ պատարագիչը խաղաղութեան օրհնութիւնը տալիս է փակ վարագոյրի հետեւից, ապա ինչո՞ւ նաեւ սարկաւազը նոյն դիրքից չի ընթերցում Աւետարանը: Պարզ է, որ հնարաւոր է փաստարկներ բերել ի նպաստ երկու տարբերակների: Խնդիրն այն է, որ Հայոց ծիսական մատեանները եւ, առհասարակ, ողջ հայ մատենագրական աւանդութիւնը լիակատար լռութիւն են պահպանում այս խնդրի շուրջ:

Փակ Պատարագի հանգամանքից բխող թերեւս ամենատարատարու ամենատարօրինակ երեւոյթն այժմ արդէն յատկապէս Սփիւռքում լայն տարածում գտած սովորոյթն է, երբ բարձրագիւր բեմի վրայ՝ անմիջականօրէն փակ վարագոյրի դիմաց, տեղադրում է նոր եւ յաճախ շքեղ զարդարանքով «Պահճի սեղան»: Եւ սա այն վարագոյրի առջեւ, որը քաշուել էր յատկապէս խորանը քօղարկելու նպատակով:

Շատ եկեղեցիներում անխտիր սեւով սքօղուած «Պահճի սեղանն» ամբողջութեամբ կահաւորուած է լինում երեք, չորս կամ աւելի աստիճաններով, շքեղ սփռոցներով, մոմերով, խորանի ակնառու խաչով, ծաղիկներով եւ այլ զարդարանքներով:

«Ժամագիրքը» դրում է կենտրոնում զետեղուած գրակալի վրայ՝ հոգեւորականների ընթերցումը դիւրին դարձնելու նպատակով: «Պահճի սեղանը» պարտադիր կերպով զարդարում է նաեւ խաչեալ Քրիստոսի մեծ պատկերով, որ տեղադրում է սեղանի վերնամասում, կամ կախում է վարագոյրի ձողից այնպէս, որ զուգակցուի գլխաւոր խորանի վերեւում կախուած սրբապատկերին:

Creed, he should return behind the veil.” («Պատշաճ ժամանակին սարկաւազը պէտք է ընթերցի Աւետարանը եւ արտասանի Հաւատամքը վարագոյրից դուրս: Հաւատամքն արտասանելիս նա պէտք է Աւետարանը սեղմած պահի կրծքին՝ այն վեր բարձրացնելու փոխարէն: Հաւատամքի աւարտին նա պէտք է վերադառնայ վարագոյրի հետեւը»): ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ, Divine Liturgy, 234. Cf. Տօնացոյց, 37:

«Պահճի սեղան» նախատեսուած չէ մեզ յայտնի որեւէ ծիսական սկզբնաղբիւրով: Այն չունի որեւէ գործնական նպատակ եւ իրենից ներկայացնում է սոսկ մի կոթողային գրակալ: Համաձայն ընդունուած սովորոյթի՝ սակայն դարձեալ առանց ծիսական գրքերում որեւէ յղման, Աւագ Հինգշաբթի օրն այս ծանրաշարժ կազմաւորումը պէտք է մասնատուի Պատարագի եւ Ուտելուայի անցկացման համար, իսկ յետոյ վերստին ի մի հաւաքուի Խաւարման մեծ հսկումն իրականացնելու նպատակով. գործընթաց, որ ամենամեայ յաճախականութեամբ կրկնուող մարտահրաւէր է հոգեւորականութեան եւ դպիրների համար:

Ե. ՆԱԽԱԴԵՊԻ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ

Փակ Պատարագը խնդիրներ է յարուցում նաեւ վարագոյրի միւս կողմում: Որքան էլ որ հաւատացեալներն ընդունում են այն որպէս Հայ Եկեղեցու պահպան յիշատակութեան աւանդական մաս, շատերը դժուարանում են հաշտուել դրա գաղափարի հետ: Չնայած Ադամի ու Եւայի անկման եւ դրանից բխող ապաշխարութեան դասի հռչակուած խորհրդաբանութեանը՝ այնուամենայնիւ, ինչ-որ անբնական բան կայ փակ վարագոյրի, մթնեցուած եկեղեցու եւ անսովոր ծիսական փոփոխութիւնների մէջ՝ այլեւս չխօսելով «Պահճի սեղանի» մասին: Ծիսական քահանաների մեծ մասը ճնշման տակ կխոստովանի, թէ որքան դժուար է հաւատացեալներին փոխանցել փակ վարագոյրի խորհուրդն ու կարեւորութիւնը եւ, աւելին, համոզել նրանց առհասարակ եկեղեցի գալ պահոց շրջանին համընկնող կիրակիներին, երբ Սուրբ Հաղորդութիւն չի բաշխուում⁸, եւ մարդիկ մեկուսացուած են կենսաբեր արարողութիւններից: Արդարեւ, բազմաթիւ ծիսական եկեղեցիներում Մեծ Պահճի ընթացքում եկեղեցի յաճախողների թիւն անխուսափելիօրէն նուազում է:

Հայ քահանաներն ու վարդապետները որպէս կանոն չունեն որեւէ ուղեցոյց փակ վարագոյրի աստուածաբանութիւնը պարզաբանելու համար, քանի որ Հայոց հայրախօսական կամ մեկնողական գրականութեան

⁸ Մեծ Պահճի Պատարագների շրջանում հաւատացեալներին Սուրբ Հաղորդութիւնից զրկելու յոյժ խնդրալարոյց սովորոյթը, որն ըստ էութեան բոլոր հաւատացեալների համատարած հաղորդագրկման անկանոն երեւոյթ է՝ զուրկ հայ եկեղեցական մատենագրութեամբ վկայուած որեւէ հիմքից եւ առանց որեւէ նախադէպի կամ գուգահեռի քրիստոնէական աշխարհում: Այս սովորոյթը շատ հաւանական է, որ կապուած լինի Պահճի փակ վարագոյրի հետ եւ, ամեն դէպքում, արժանի է հետագայ պատմաքննական հետազոտութեան:

մէջ գոյութիւն չունի որեւէ լուծմունք, մեկնութիւն կամ Բանք, որտեղ այն յիշատակուի: Մարդ իզուր է փնտրում հայ աստուածաբանական գրականութեան հսկայական ժառանգութեան մէջ որեւէ յղում Մեծ Պահքի ընթացքում փակուող վարագոյրի վերաբերեալ: Հայ անուանի քարոզիչները, վարդապետները, ծիսական մեկնիչներն ու կանոնագէտները, որոնց երկասիրութիւններին կարելի է հիմնուել նոյնիսկ շատ աւելի նուազ նշանակալի ծիսական նրբութիւնները մեկնաբանելու հարցում, լիակատար լուծութիւն են պահպանում Մեծ Պահքի ընթացքում վարագոյրը փակելու վերաբերեալ: Թուում է, թէ այդ երեւոյթն իրենց ամենեւին անյայտ է:

Այս կապակցութեամբ մեզ միայն մի ուշ, կողմնակի յիշատակում է յայտնի հայ մատենագրութեան մէջ: Այն հանդիպում է Ժէ. դարի կէսերին գրուած մի դաւանաբանական նամակում, որ Կիլիկիոյ Սիմէոն Բ. Սեբաստացի կաթողիկոսն (1633–1648 թթ.) ուղղել է Ամենայն Հայոց Փիլիպոս Ա. Աղբակեցի հայրապետին (1632–1655 թթ.): Սիմէոնը հեզնանքով կշտամբում է վերջինիս առ այն, որ նրա անանուն նուիրակը, Արեւմտեան Հայաստանի ծայր արեւմուտքում (Անատոլիա) իր առաքելութեան ընթացքին, «բաց Պատարագ ընել տուաւ, որ սուրբ հայրապետաց կանոնով փակ պէտք է ըլլայ»⁹: Թէ «հայրապետաց» յատկապէս ո՞ր կանոնին կարող էր յղում անել Սիմէոնը՝ անյայտ է, քանի որ, — կրկնում եմ եւս մէկ անգամ, — Մեծ Պահքի փակ վարագոյրի մասին դոյզն-ինչ յիշատակութիւն չկայ հայ կանոնական, ծիսական կամ հայրախօսական որեւէ երկում: Տօնացոյցի մէջ առկայ գրեթէ պատահական նշումն, ըստ երեւոյթին, Պահքի ողջ ընթացքում վարագոյրը փակելու սովորոյթի առաջին եւ միակ մեկնաբանութիւնն է:

Դ. VELUM QUADRAGESIMALE

Մինչ եզրակացութեանն անցնելը տեղին է յիշատակութիւնը Velum Quadragesimale-ի (Քառասնորդաց վարագոյր), որը միջնադարի արեւմտեան եկեղեցիներում Մեծ Պահքի ամբողջ ընթացքում կամ դրա մի որոշ շրջանում կախուում էր սեղանի, խորանային խաչելութեան, սրբապատկերների եւ արձանների առջեւ¹⁰:

⁹ ԲԱՔԳԷՆ ԱԹՈՒԱԿՅՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ (ԿԻԼԵՍԷՐԵԱՆ), Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ 1441-էն մինչեւ մեր օրերը, Բ. տիպ, Անթիլիաս, Լիբանան. Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1990, սիւնակ 335:

¹⁰ Միջնադարեան Անգլիայում Մեծ Պահքի վարագոյրի խորը դիտարկման համար, այդ թուում՝ պատմական փաստաթղթերում արձանագրուած վարագոյրների վերաբերեալ վկայու-

Առաջին անգամ վկայուած լինելով¹¹ թ. դարի մայրամուտի նախընթաց շրջանում՝ պահպային վարագոյրները կախուում էին կամ Մոխրագրոշմի Չորեքշաբթի օրը (“Ash Wednesday”, Մեծ Պահքի առաջին օրը Հոռնէակաթոյրիկ Եկեղեցում), կամ Պահքի Առաջին Կիրակի օրը, եւ կամ Չարշարանքի Կիրակի օրը (“Passion Sunday”, Մեծ Պահքի հինգերորդ Կիրակին)՝ ըստ տեղական սովորոյթի¹²:

Վարագոյրները հեռացուում էին կամ Աւագ Հինգշաբթիի նախօրէին, կամ Աւագ Ուրբաթի արարողութեան աւարտին, կամ Զատիկական Ճրագալոյցից առաջ¹³: ԺԱ. դարի վանական բարեփոխիչ Վիլհելմ Հիրշաուա-

թիւնը տէս HENRY JOHN FEASEY, *Ancient English Holy Week Ceremonial*, 2nd edn. (London, 1897) 13–31; C. E. ԲՈՒՆՆԷ, *The Christian Altar* (London, 1963) 62–63; FRANCIS BOND, “The Lenten Veil”, *The Chancel of English Churches* (London/New York: Oxford University Press, 1916) էջ 102–105:

¹¹ Ալֆրեդ Մեծի եկեղեցական օրէնքների ժողովածուի 40.2 յօդուածը տուգանք է սահմանում այն անձի նկատմամբ, որ Մեծ Պահքի ընթացքում կպատռի կամ վայր կիջեցնի վարագոյրը. «*Si quis in Quadragesima sanctum velum in populo sine recto deponat, emendet C. viginti sol.*»: Այս դրոյթը ոչ միայն վկայում է ժողովրդի հակահրանքը տուեալ սովորոյթի հանդէպ, այլեւ օրէնքը ենթադրում է, որ այն նորամուծութիւն է եղել: Տէս *Die Gesetze der Angelsachsen*, ed. Felix Liebermann, 3 vols. (Halle, 1903, I, 75., հտ. Ա, էջ 75: Փոքնին գրում է. “The custom of veiling crucifixes, statues and pictures during the whole of Lent, that is during the forty days, can probably be traced back to the tenth century. At that time Christ was depicted on the Cross as alive and triumphant rather than in the anguish of death, while statues of the Saints were intended to reflect their heavenly glory. To veil these things during the penitential season of Lent seemed fitting and appropriate. The custom of veiling the crucifix only from the fifth Sunday in Lent, commonly called Passion Sunday, appears to have developed in the seventeenth century.” («Մեծ Պահքի ողջ շրջանում՝ այսինքն քառասուն օրերի ընթացքում խաչերի, սրբապատկերների, արձանների եւ նկարների ծածկելու սովորոյթը հաւանաբար կարելի է վերագրել Ժ. դարին: Այդ ժամանակ Քրիստոս խաչի վրայ պատկերուում էր որպէս կենդանի եւ յաղթական, այլ ոչ թէ մահուան տանջանքների մէջ, իսկ սրբերի արձանները կոշուած էին արտացոլելու նրանց երկնային փառքը: Այս ամենը Մեծ Պահքի ապաշխարական շրջանի ընթացքում ծածկելը թուում էր պատշաճ եւ տեղին: Խաչը միայն Մեծ Պահքի հինգերորդ կիրակիից՝ (որպէս կանոն կոշում են Չարշարանքի կիրակի), ծածկելու սովորոյթը, ըստ երեւոյթին, ձեւաւորուել է ԺԵ. դարում): Անդ, «*The Christian Altar*», էջ 62–63:

¹² «Մոխրագրոշմի Չորեքշաբթի» (Ash Wednesday, լատ. Feria quarta cinerum) եւ «Կրքի Կիրակի» (Passion Sunday, լատ. Dominica Passionis) անուանումները յատուկ են Լատին ծիսական օրացոյցին եւ հայ եկեղեցական ականդութեան մէջ ուղղակի համարժէքներ չունեն: Առաջինը նշում է Մեծ Պահքի սկիզբը: Անունն ստացել է այդ օրը կատարուող մոխրագրոշմի հանգամանքով, որը ապաշխարութեան եւ մահկանացու լինելու խորհրդանշական արարողութիւն է: Երկրորդը համընկնում է Մեծ Պահքի հինգերորդ կիրակիին՝ բացելով այսպէս կոշուած Passiontide-ը՝ Քրիստոսի Կրքերին նուիրուած նախապատրաստական շրջանը: Հայերէնում՝ իբրեւ թարգմանական-բացատրական, ներկայ եզրերը հանդիպում են բացառապէս պատմա-ծիսական եւ համեմատական գիտական գրականութեան մէջ.-ծան. թարգմ.:

¹³ Տուեալ ժամանակաշրջանում ձեւաւորուող ապաշխարական գործելակերպին զուգընթաց, ինչպէս նաեւ հաղորդութեան մտապատկերման ուժեղացման պայմաններում, միջնադարեան ժամանակների Մեծ Պահքի վարագոյրների տարածումը աստիճանաբար նուազեց՝ դառնալով իրենց սկզբնական հեղինակութեան մասունք: Մեծ Պահքի վարագոյրի գործածու-

ցին (†1091) գրել է, որ Պահջի ընթացքում քահանաներից եւ ոչ մէկին չի թույլատրում անցնել դասի ու նաւի (ատեանի) միջեւ ձգուած վարագոյրը՝ լոկ Ահարոնին էր թույլատրուած մուտք գործել Սրբութիւն Սրբոց: Վիլհելմ Դուրանդուսի (†1296) «Պատճառ Աստուածային Պաշտամանց» («Rationale Divinorum Officiorum») աշխատութեան առաջին գրքում մի ամբողջ գլուխ է նուիրուած տարբեր վարագոյրների կիրառութեանն ու խորհրդաբանութեանը, ներառեալ մի ծաւալուն բաժին, որ ընծայուած է՝ Պահոց վարագոյրին¹⁴: Դուրանդուսը գրում է, որ «որոշ վայրերում» կախուում էին երկու վարագոյրներ. մէկը՝ երգչախմբի (դասի) շուրջը, իսկ միւսը՝ խորանի եւ դասի միջեւ՝ որպէսզի «Սրբութիւն Սրբոցում գտնուող իրերը տեսանելի չլինեն»¹⁵:

Անգլերէն հրատարակութեան մի քանի էջերում դիտելի է, թէ ինչպէս է Դուրանդուսը ներկայացնում տարբեր խորհրդաբանական սկզբունքները խորանի եւ դասի միջեւ կախուած վարագոյրի, որը համանման է հայկական խորանի վարագոյրին: Այս բացատրութիւններում Դուրանդուսն անխտիր վերադառնում է Տաճարի վարագոյրի օրինակին, որը «Տիրոջ չարչարանքների ժամանակ պատուեց երկու կէսի»¹⁶:

Դուրանդուսը վարագոյրի խորհրդաբանութեամբ հետեւողականօրէն մեկնում է Տիրոջ չարչարանքները՝ ընդգծելով այն պահը, երբ¹⁷ Աստուածութիւնը Քրիստոսի մէջ «ծպտեալ» կամ «քողարկուած» էր. քանզի Նա ինքն իրեն հանձնեց ձեռքաւարկութեան եւ խարազանման որպէս մարդ՝ իբրեւ թէ այլեւս իր մէջ չունենալով Աստուածութեան զօրութիւնը: Այդ պատճառով էլ տուեալ օրուայ Աւետարանում ասում է. «Յիսուս խոյս ետ՝ եւ ել գնաց ի տաճարէ անտի» (Յովհ. Ը. 59):

Զարմանալի է, սակայն Դուրանդուսը Ադամի եւ Եւայի արտաքսման հետ կապին անդրադառնում է ընդամենը մէկ անգամ՝ այն էլ զգուշաւոր

թիւնը կարճ ժամանակով դադարեցուեց Վատիկանի երկրորդ ժողովից յետոյ, սակայն, հայեցողական սկզբունքով կրկին յայտնուեց Աղօթագրքի 1975 թ. հրատարակութեան մէջ: Տե՛ս The Sacramentary of the Roman Missal (Քօլէջվիլ, Մինչեսօտա. The Liturgical Press, 1985), էջ 185:

¹⁴ ՎԻԼԷԼՄ ՀԻՐՍԱՍՈՒ, Constitutiones Hirsaugiensis seu Gengenbacenses, Patrologia Latina 150:1092, մէջբերուած է Բարբարա Բաերտի՝ A Heritage of Holy Wood: The Legend of the True Cross in Text and Image աշխատութեան մէջ, թարգմ.՝ Լի Փրիդի (Brill, 2004), էջ 120:

¹⁵ Rationale Divinorum Officiorum I, 3:34: Անգլ. թարգմ.՝ The Rationale Divinorum Officiorum of William Durandus of Mende: A New Translation of the Prologue and Book One, tr. Timothy M. Thibodeau (New York: Columbia University Press, 2007, էջ 42:

¹⁶ Նոյն տեղում, 43:

¹⁷ Նոյն տեղում, 42:

կերպով եւ անմիջականօրէն Տիրոջ շարշարանքների համապատկերում: Վարագոյրը, ինչպէս գրում է նա¹⁸, խորհրդանշում է.

«...այն զէնքը՝ բոցեղէն սուրը, որը դուրեց Դրախտի դռների առջեւ: Եւ քանի որ այս տեսակի մարմնավոր պաշտամունքը, անհասկանալի օրէնքն ու սուրը վերացուել են Քրիստոսի շարշարանքներով, ուստի նմանօրինակ վարագոյրներն ու բողերը հանուում են Աւագ Ուրբաթ օրը»:

Աւելորդ է ասել, որ այս ուղղուածութիւնը հակադրում է Տօնացոյցում վկայուած՝ փակ վարագոյրի միակ հայկական մեկնաբանութեան ընդհանուր գաղափարին, ըստ որի այն խորհրդանշում է Ադամի եւ Եւայի արտաքսումը Դրախտից:

է. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս ցոյց տրուեց, Մեծ Պահքի ընթացքում վարագոյրի փակման սովորոյթն ուղեկցում է մի շարք չպարզաբանուած խնդիրներով.

ա. Տօնացոյցի այն հրահանգը, ըստ որի՝ Մեծ Պահքի սկզբին վարագոյրը պէտք է փակուի, միանշանակ չէ եւ այսօր հանգեցրել է վանական, տաճարական ու ծիսական կիրառութիւնների բազմազանութեան:

բ. Պահքի ընթացքում վարագոյրի փակումը եւ դրա հռչակուած խորհրդաբանութիւնը՝ Ադամի եւ Եւայի արտաքսումը Դրախտից, ակնյայտօրէն հակասում են Բուն բարեկենդանի նախորդող Շաբաթ երեկոյեան՝ Կոստանդնուպոլսոյ սուրբ ժողովին հարիւր եւ յիսուն հայրապետացն տօնի ծիսական համատեքստին:

գ. Հայ Եկեղեցում նախաստեղծների արտաքսման պատկերը ոչ թէ Բուն Բարեկենդանի կիրակիին է վերաբերում, այլ յաջորդող կիրակին, որը եւ յայտնի է Արտաքսման Կիրակի յորշորջմամբ:

դ. Վարագոյրը վերաբացելու ծիսական կարգը կտրուկ կերպով հակասում է Ղազարու յարութեան ծիսական համապատկերին:

ե. Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի Մուտն ի Վիրապ տօնին՝ Մեծ Պահքի վեցերորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը, միայն Սուրբ Պատարագի մատուցման համար վարագոյրը վերաբացելու կարճաժամ հրահանգն անբացատրելի է՝ հաշուի առնելով նմանատիպ դրոյթի բացակայութիւնը

¹⁸ Նոյն տեղում

Մեծ Պահճի ընթացքում պարբերաբար հանդիպող այլ սրբոց յիշատակութիւնների եւ տէրունական կարեւոր տօների համար, որոնց ժամանակ եւս Պատարագ պէտք է մատուցուի: Սա առաւել քան արտառոց է՝ նկատի ունենալով Տօնացոյցի՝ այլ հարցերում ծիսական եւ կանոնական խիստ մանրամասն հրահանգները:

զ. Վարագոյրը փակելու վերաբերեալ Տօնացոյցի հակիրճ հրահանգն անտեսում է բազմաթիւ անհրաժեշտ մանրամասներ առ այն, թէ ինչպէս պէտք է մատուցուի Պատարագը, երբ վարագոյրը փակ է ողջ ընթացքում:

է. Տօնացոյցում առկայ տարբեր հրահանգները Մեծ Պահճի ընթացքում վարագոյրի դրութեան վերաբերեալ անհամապատասխան են: Դրանցից որոշները ենթադրում են, որ եկեղեցին ունի բազմաթիւ խորաններ՝ մի երեւոյթ, որը Հայաստանում երկրորդ հազարամեակի սկզբի նորամուծութիւն էր: Միւսները յղում են անում մէկ խորանի: Դարձեալ, այս անհամապատասխանութիւնը հակասում է Տօնացոյցի՝ այլ հարցերում եկեղեցական արարողութիւնների անցկացման վերաբերեալ ներկայացրած հանգամանալից, մանրակրկիտ եւ կանոնաւոր հրահանգներին:

ը. Բուն Բարեկենդանին նախորդող երեկոյեան վարագոյրը փակելու հրահանգը յղում է անում մի քանի խորանների, մինչդեռ Ղազարու յարութեան երեկոյեան վարագոյրը վերաբացելու հրահանգը յիշատակում է միայն մէկ խորան: Այս անհամապատասխանութիւնը յստակ ապացոյց է այն բանի, որ այս երկու հրահանգները համակարգուած եւ մանրակրկիտ կերպով մշակուած ծիսակարգի մաս չեն կազմում, այլ արտացոլում են տարբերային մի յաւելում, որը պատահականօրէն է ներմուծուել:

թ. Այսօր «Փակ Պատարագի» անցկացման կարգի մէջ առկայ միասնականութեան ակնյայտ բացակայութիւնը յուշում է, որ Պատարագը պարզունակ կերպով կամ ենթագիտակցաբար յարմարեցուած չէ ողջ ընթացքում փակ վարագոյրով մատուցուելուն:

ժ. Փակ վարագոյրի առջեւ «Մեծ պահճի սեղան» կանգնեցնելու համընդհանուր, թեեւ չհիմնաւորուած սովորոյթը հակասում է վարագոյրը փակելու իմաստաւորմանը, համաձայն «Տօնացոյց»ի հրահանգի մեջ նշուած խորհրդաբանութեանը, որքան էլ որ այն շնչին լինի:

ժա. Մինչեւ ժէ. դարի կէսերը հայ մատենագրութեան մէջ տուեալ սովորոյթի որեւէ վկայութիւն չի արձանագրուում, իսկ դրա աստուածաբանական կամ մեկնողական քննութիւն ընդհանրապէս չի պահպանուել՝ բացառութեամբ Տօնացոյցի կարճ կանոնի:

Այս բոլոր հանգամանքների զուգադրումը հաւաստի տպաւորութիւն է ստեղծում, որ Մեծ Պահքի ընթացքում խորանի վարագոյրը փակելու սովորոյթը ոչ այնքան հիմնաւոր քննուած մի նորամուծութիւն է՝ մի ծիսակարգ, որ անտեղի պարտադրուել է աւանդոյթին՝ այդպէս էլ ցայժմ բաւարար չափով չարմատաւորուելով դրա մէջ: Արդեօք Պահքի ընթացքում սրբաւանի վարագոյրը փակելու սովորոյթի որդեգրումը Հայոց մէջ զարգացել է արեւմտեան *Velum Quadragesimale*-ի ազդեցութեամբ, թէ՞ Պահքի փակ վարագոյրը ինչ-որ կերպ կապուած է ուշ-միջնադարեան հայկական այն սովորոյթի հետ, որը թէեւ կարճ կեանք է ունեցել, բայց լաւ վաւերագրուած է, ըստ որի՝ փակուած էին եկեղեցու հիմնական մուտքը եւ արգելուած էր որեւէ մէկի անցումը՝ բացի խորհրդակատար քահանայից¹⁹: Այս հարցերին մենք դեռ կանդրադառնանք:

Թարգմ. անգլերէնից՝
ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԱՆ

¹⁹ *Տէս* MICHAEL DANIEL FINDIKYAN, The Function of the *Gavit* in Medieval Armenian Monasteries, ΔΟΓΜΗΛΑΤΡΕΙΑ: Proceedings of the Eighth International Congress of the Society of Oriental Liturgy, Thessaloniki, Greece, 13–18 June 2022, Studies in Eastern Christian Liturgies, CHRYSOSTOM NASSIS, ARSENIUS MIKHAIL, DANIEL GALADZA (eds), (Münster: Aschendorff, 2025) 459–486. Idem, “A Penitential Peculiarity in Armenian Monasticism of the Early Second Millennium”, Monastic Life in the Armenian Church: Glorious Past, Ecumenical Reconsideration, JASMINE DUM-TRAGUT, DIETMAR W. WINKLER, eds., in *Orientalia-Patristica-Oecumenica* 14 (Zurich: Lit Verlag, 2018), էջ 161–181:

